

hodišča je treba pri tem izhajati, s pravilno hierarhijo vrednot, s poglobljenim smislom za konkretno dano situacijo.

Vsi narodi imajo opraviti s problemom odnosa med kulturo in politiko. Razdor med kulturno in politično usmerjenostjo Slovencev pa je nenormalno oster in poln katastrofalne nasičenosti. Ob dejstvu, da se imajo vsi narodi pri reševanju tega problema boriti s skoraj enakimi težavami, kar sem nakazal zgoraj, prihajam torej celo z upoštevanjem slovenskih individualnejših težav kakor je n. pr. maloštevilnost (tudi več drugih narodov je maloštevilnih) in izpostavljena zemljepisno-politična lega (kaj pa n. pr. Čehi?) do zaključka, da je ta razdor prvenstveno duhovnega izvora in da ta razdor povzročajo zunanje okoliščine šele v drugi vrsti.

Kriza slovenskega naroda, kakor se nam v najvidnejši in najizrazitejši obliki prikazuje v tako ostrem in globokem razdoru med kulturo in politiko, je prvenstveno kriza duha, kriza človeškoosrednjega, celotnostnega in občestvenega gledanja slovenskega človeka, zlasti javnega delavca, na življenje.

Pogovor

Louis Adamič

Opomba. Naslednje strani so odlomek iz novega romana Louisa Adamiča, „Otemnela planota“, ki ga je v zadnjih šestih mesecih napisal v Jugoslaviji. Roman obravnava gospodarsko, socialno, kulturno in duhovno krizo ter sile v Združenih državah po svetovni vojni, zlasti po letu 1928.

Osrednja oseba zgodbe je mlad časnikar, Peter Gale (izgovori Gejl) čigar ded je bil slovenski priseljensec in delavec, Anton Galè, ki je padel v bitki med delavci in policijo v Chicagu leta 1886. Petrov brat Andy je raketir, ki ga tudi ubijejo v Chicagu leta 1928. Petrova sestra Margaret je poročena s kapitalistom v Novi Angliji. Druge važnejše osebe v romanu so še: Jack Manes, levičarski delavski agitator; Roger Adams, radikalni intelektualec; njegova žena Seren Adams, ki aktivno sodeluje pri delavskem gibanju; njuna hči Marcia, ki se tudi udeležuje delavskega gibanja in postane Petrova žena; naposled Richard Stedman, Margaretin soprog, bolj ali manj tipičen ameriški industrijalec.

Pod pritiskom splošne krize v ameriškem življenju in zaradi stikov z Jackom Manesom, z Rogerjem in Sereno Adamsovo ter z Marcio se razvije Peter v socialno usmerjenega pisatelja in intelektualca. V njegovem življenju in značaju, kakor tudi v življenju in značajih ostalih oseb v romanu, skuša Louis Adamič prikazati zapleteni in tragični položaj, v katerega je danes zašel eden največjih narodov na svetu.

Prikrajšanje je bilo — tako sta zaključila Peter in Roger, ko sta pretresala položaj, navidnejša značilnost ameriškega življenja v letu 1931. Roger je trdil, da je bila večina Američanov kot človeških bitij prikrajšana že davno pred krizo, da ni bil „polom“ leta 1929 prav za prav nič drugega kakor senzacionalni začetek končne stopnje v razkroju individualistične filo-

zofije in individualističnega pojmovanja. Sedaj se prikrajšanje očituje povsod — ne le v notranjem, osebnem življenju posameznikovem, marveč tudi zunaj v poslovnem svetu, v poklicih, v javnem življenju. Vidno postaja tudi na zunaj in reže svoje črte v obraze ljudi. Peter je opazal to vsepovsod. Povsod splošno začudenje, osuplost...

Seren in Marcia, ki sta imeli mnogo prijateljev in znancev izven delavskega gibanja, sta pripovedovali Petru in Rogerju o ženah, ki sta jih srečavali tu in tam v mestu. Dasi niso te žene zaenkrat pogrešale ničesar bistvenega za življenje, so se jim vendarle kar sredi pogovora udrle solze in niso mogle razložiti, zakaj jokajo; trdile so le, da „je vse narobe“... da „je svet postavljen na glavo“... da „se nekaterim njihovim znancem godi tako slabo“...

Amerike se je polotila ostra socialna živčna kriza, občutje negotovosti. Ljudje niso vedeli, kaj se dogaja, kako se bo končalo vse to. Nikogar ni bilo, ki bi jim bil pojasnil — nikogar, ki bi jih bil znal in mogel voditi in ki bi ga poslušali. Na Times Squareu in Columbus Circleu so se pojavile vrste, ki so čakale na kruh; in ljudje v njih očitvidno niso bili izmed „neporabnih potepuhov“. V časopisih so se kupičila poročila o brezposelnosti, o krčenju podpornih skladov. Ulice v Novem Yorku in v drugih večjih ali manjših mestih so bile mirne kakor leta 1929., toda kdor je bil količkaj poučen, je vedel, da se v marsikateri teh hiš skrivata revščina in trpljenje, kakršnih ni poznala Amerika nikoli poprej. Dvesto bank, velikih in majhnih, je vsak teden zaprlo svoja vrata in požrlo na stotine milijonov ljudskih prihrankov. Brezposelne pisarniške uradnice stanujejo po štiri ali pet skupaj v tesnih sobicah ter se prebijajo z bananami, ki si jih kupujejo skupno za petindvajset centov na teden. Množijo se „samomori zaradi krize“. Sredi pomladi je bilo število brezposelnih v Združenih državah cenjeno na

8,000.000

— in še ni videti konca. Polagoma je celo tak uradni optimist, kakršen je Mr. Hoover, nehal prerokovati skorajšnji povratak blagostanja. Začel je priznavati, da je deželo zaneslo v močvirje velike krize.

Tak je bil položaj — neizmerno težak, vsak dan težji človeški problem — beda, telesno in duševno hiranje — toda nič se ni zgodilo, nič. Še je prihajalo do komunističnih demonstracij in uporov; toda dasi so bili skrbno vprizorjeni, je bilo vendar bolj in bolj jasno, da so to le nespontani pripetljaji, brez vsake zaslombe pri množicah. Brezposelni so stradali, se razburjali, se mučili, pretepali in zapuščali svoje žene; suvali so svoje otroke, ki jim niso mogli pomagati; ko so se izmučili v pomanjkanju, so brez konca tavalili za delom, stali v vrstah za kruh, pili slabo žganje, postajali zločinci, ubijali svoje družine in same sebe. Toda to je bilo vse — drugega se ni zgodilo nič.

Da bi zbral gradiva za svoj novi roman „Ljudje iz množice“, je preživel Peter spomladi dva meseca kot neplačan poizvedovalec za mestno pomožno akcijo v delavskih okrajih The Bronx, Queens in Brooklyn. V njegovih beležnici je bilo nešteto „primerov“ skrajne bede...

Tovarniški delavec: že deset mesecev brez dela — je dolžan najemnino za šest mesecev — hišni gospodar grozi z izselitvijo — trgovini s pohištvom je moral vrniti večino predmetov, ker ni plačeval obrokov — plinarna mu je zaprla plin, ker ni plačeval računov — žena bolna, nadložna — en otrok hodi v šolo, neprimerno hranjen — pri drugem otroku bi bila potrebna operacija bezgavk — mož pije, kadar more priti do pijače (prej ni pil skoraj nikoli) — žena se boji, da bo zašel na kriva pota, ker pohajkuje z dvema drugima brezposelnima, izmed katerih je eden, kakor je znano, nedavno vlomil v neko trgovino s čevlji.

Tesar: brez posla skoraj eno leto („Izgubil sem delo,“ mi je razlagal, „ker je mojster prišel v poravnavo in se ustrelil“) — četvero otrok brez matere, nerazvitih, slabo hranjenih — žena je umrla pred šestimi meseci za splavom, ki sta ga povzročila lakota in bolezen — najemnino je dolžan za pet mesecev — pred tremi meseci si je izposodil 95 \$: vse je šlo — dolguje 35 \$ za špecerijo: sedaj ne dobi več na upanje — hišni gospodar („dobra duša“) plačuje za plin in elektriko — otroci prosjačijo od hiše do hiše...

Peter je obiskal nešteto takih družin. „Slučaji“ so bili skoro vsi enaki. Ni jih bilo mogoče tajiti — nad tisoč takih družin samo v Novem Yorku, milijon v Združenih državah, in njihovo število je še vedno raslo — in nič se ni zgodilo. Peter je vprašal več mož in žena, kaj mislijo, da se bo zgodilo — kaj bi storili, če bi bilo še slabše — kaj mislijo o komunizmu, o Rusiji, kjer ni brezposelnosti — in njihov odgovor je v večini primerov bila velika osuplost. Ničesar niso vedeli, ničesar. Bili so popolnoma nepoučeni v gospodarskih in socialnih vprašanjih. Razredne zavednosti niso imeli ali le zelo megleno; nikake ideologije... Peter je razumel, kako usodno je bilo za Ameriko, da že približno petnajst let ni bilo nikakega radikalnega delavskega gibanja v deželi.

Spčetka je vsaki „primer“ Petra pretresel in mnogokrat so se mu šibila kolena, ko je odhajal iz take hiše. Toda sčasoma, ko je uvidel, da ne more s čuvstvenostjo opraviti teh „primerov“, jih je začel gledati stvarno ter brzdati svoja čuvstva. Kadar je menil, da bi ga utegnulo kaj pretresti, si je rekel: „Vse to je le gradivo zame.“ V prvih dveh tednih je razdelil revežem okoli tisoč dolarjev; ko pa je uvidel popolno brezplodnost poizkusa, pomagati ljudem z majhnimi vsotkami, je nehal razdajati denar.

Marcia in Seren sta se vračali domov s svojimi zgodbami. LALA,* ki je skušala organizirati brezposelne v Novem Yorku in drugod, ni ničesar

* League for Aggressive Labor Action = Liga za napadalno delavsko akcijo.

opravila. Ko je nekoč Seren pripovedovala Petru o tem, so jo oblike solze; bilo je „tako obupno“. Drugič zopet, ko se je Peter vrnil domov pozno popoldne, je ležala Marcia preko postelje in ihtela. Ko jo je potolažil, mu je povedala, da to popoldne ni mogla zdržati v pisarni in je zgodaj odšla. Rekla je, da LALA nima uspeha ne pri brezposelnih ne pri delavcih, ki imajo še delo. Druge delavske ali radikalne organizacije pa tudi ni. Le tu in tam je videti, da se delavstvo nekoliko giblje, kakor na primer rudarji v Harlanu, Kentuckyju in v zapadni Pensilvaniji — toda le medlo in nedoločeno; po njenem opisovanju je šlo le za „razdraženost množic“.

Kriza je Marcio in Sereno živčno hudo potrla. Peter in Roger sta silila, naj ostaneta za kak teden doma. Potem ju je Peter peljal na kratke avtomobilske izlete v gornje države. Šli so k tej ali oni predstavi in skušali biti dobre volje.

Toda večinoma so bili bolj razumski kakor čustveni. Zvečer so sedeli v sobi, izmenjavali opazke o položaju ter si ga skušali razložiti in objasniti.

Ko je nekega večera Seren omenila brezposelne, je rekel Peter:

„Saj poznate moje mnenje, Seren, da se za dobršen čas ne more nič zgoditi v Združenih državah, nič bistvenega, kar bi mogli opaziti in reči: „To je nekaj! To je važno“ ... Osuplost, ki je sedaj splošna na vseh stopnjah socialne lestvice in zlasti še na dolnjih, bo morala izginiti. Ljudstvo bo moralo jasno izpregledati možnosti, ki jih vsebuje položaj. To slepo prikrajšanje, ki ga vidimo in čutimo vsepovsod, se bo moralo zaostriti in nehati biti prikrajšanje; dobiti bo moralo oči in razum, izpremeniti se v razumevanje tega, kaj je napak. — Ljudstvo bo moralo globoko spoznati, da kapitalizem ne more izboljšati njegove usode, razen morda začasno, za kratek čas; najbrže pa sploh ne... Ljudstvo se bo moralo osvoboditi starega individualističnega pojmovanja. Mislim, da se tu in tam že osvobajajo, toda ne posebno naglo; nikjer ni na njihovem obzorju filozofije, ki bi jo mogli razumeti ali do katere bi ne imeli predsodkov. Razen tega pa pri milijonih, ki sedaj najbolj trpe zaradi krize in sploh zaradi kapitalizma, ne gre za individualizem, ampak za vse kaj drugega.

Najhuje je kriza zadela preproste tovarniške delavce, pravi proletarijat; to, kar razume Marx pod besedo „proletariat“. Toda če bi mogel Marx videti današnji propali proletarijat v Ameriki, mislim, da bi videl presneto malo proletarcev, ki bi ga potrdili v zamisli (če ga prav razumem), da bo izšla revolucija iz delavskih vrst. V dobrih časih so naši proletarci živeli iz rok v usta, sedaj pa so docela brez moči — in zdi se mi, da se večina ne bo nikoli več premaknila s te točke. Po veliki večini, menim, da so doigrali za vedno. Nobeno gibanje jih ne more več rešiti, nobeno gibanje se ne more osloniti nanje. Na stotine sem jih videl pred nedavnim in groza me je prevzela ob pogledu nanje. Uničeni so kot ljudje, kot proletarci — uničila jih je Amerika, stroji, industrija; uničila jih je organizacija po eni strani,

njihova individualistična psihologija po drugi. Grozno je slišati, a je resnično — milijoni brezposelnih so popolnoma ohromeli, brez moči, obsojeni. Zmlinčila jih je kriza in ne morejo se dvigniti nad njo, videti, kaj je za njo.

Tako sem pred nedavnim ugibal; najbrže se nisem dobro izrazil, toda upam, da boste razumeli, kaj menim. — Kar pa hočem ugotoviti o današnjem propalem proletariatu, je tole:

Ti ljudje — večina izmed njih, milijoni izmed njih — se mi zde sedlina, neuspeli preostanki bojev, s katerimi se je ameriško delavstvo v zadnjih desetletjih skušalo povzpeti do stopnje srednjega razreda socialno in gospodarsko. Ti milijoni so ravno taki individualisti kakor oni, ki so v tem boju bolj ali manj uspeli. In celo večji. Zato so z mojega sedanjega zrelišča v slašem in brezupnejšem položaju, ker so kot individualisti tako temeljito propadli.

Vse svoje življenje so bili proletarci — industrijski sužnji, mezdni sužnji. In tu — samo trenutek, prosim, Seren, ne prekinjajte me... nočem ugotoviti še nekaj. Mezdno suženstvo je strašno učinkovalo na njihove značaje, na njihovo moškost. Deset, petnajst, dvajset let so ti proletarski individualisti izpodrivali drug drugega in tekmovali med seboj na delavskem trgu. Vedno so gledali le na neposredno korist, vseeno na čigave stroške. Med njimi ni bilo nobene razredne zavednosti. Vsak sam zase. Naj živi poedinec! Vrag vzemi delavske zveze! Korita so le za voditelje. Važno je bilo le služiti denar, delati, prežati na ugodno priliko, kako bi si izboljšal svojo usodo (vseeno kako) — in kako bi obdržal svojo nekazno delo; kompromise je moral sklepati na desno in levo — sklepati kompromise s svojo lastno moškostjo, s svojim človeškim dostojanstvom; izdajati je moral svoj razred, ravnati proti svojim najboljšim čustvom in nagonom. Moral je prosjačiti in se poniževati, ponujati svojo moč, svoje roke, kakor da niso del njega samega, ampak predmeti, ki jih je kjerkoli pobral. Živel je v večnem strahu, da bi ne izgubil dela in bi potem žena in otroci ne stradali. Vedno je trepetal, da bi kdo ne stopil nanj. Vedno je prežal na priliko, da bi ušel iz brezpravnega delavskega razreda, da bi se dvignil kolikor mogoče visoko, da bi postal delovodja, podjetnik, izkoriščevalec drugih; toda vedno se je kdo drugi stisnil skozi luknjo, skozi katero je nameraval pobegniti on. Tako je ostal, kjer je bil... In vse to, ta želja in nezmožnost postati kaj boljšega, je slabo, upropaščajoče učinkovalo na njegov značaj, na njegovo močatost. (To velja za domače in priseljene proletarce. Nikakega ponosa ni imel, celo kadar je imel delo. Sedaj, v škripcih krize, brez dela, ko mu družina strada, bolan in ob vse, nima v večini primerov niti poguma in značajnosti pižmarja, ki si, ujet v past, odgrizne nogo, zato da ostane pižmar in svoboden — — —“

Seren ga je prekinila: „Ljubi Peter, ne bom oporekala temu, kar trdite. — Vse to je zanimivo — toda ne mogla bi reči, da mi je všeč vaš način pripovedovanja. Zdi se mi, da se nekoliko zaničljivo izražate o teh ljudeh —“

„Zaničljivo' nemara ni prava beseda,“ je dejal Peter; „toda, ko sem zadnje tedne v imenu pomožne akcije obiskal nešteto teh ljudi, priznavam, da sem porabil precej časa, preden sem premagal odpor do njih. Ne morem se ubraniti vtisa, da jih je dobršno število manjvrednih od pižmarja in da jim v glavnem zaradi tega ni sojeno nič boljšega kakor njihov sedanji položaj, razen smrti seveda. — Kriza je namreč šla predaleč; deloma zaradi njih ne more priti pravočasno do novega družbenega reda, ki bi jih še mogel rešiti in jih narediti zopet za ljudi ali vsaj za pižmarje... Če govorim tako o njih, jih seveda ne mislim obsojati. Obsojam le sistem, ki je izpridil milijone ljudi in jih spravil v ta strašni položaj.“

„Včasih mislim jaz prav tako,“ je rekla Marcia.

Roger ni rekel ničesar, toda očitvidno se je strinjal s Petrom.

Seren je molčala ter razmišljala o Petrovih besedah.

„Kakor veste, Seren,“ je nadaljeval Peter čez nekaj časa, „sem zadnje čase o mnogočem razglabljal. Med drugim sem si prišel na jasno, da sem radikalec, socialni komunist, kolektivist — kakor me že hočete imenovati. Jaz sem, kakor temu pravi Marcia, za Veliko spremembo v deželi in po vsem svetu. Kolikor morem presoditi samega sebe, sem se odvrnil od svojega nekdanjega razumskega in čuvstvenega nihilizma, zmedenosti ali karkoli je že to bilo. K temu so me prisilile socialne prilike, kakršne se mi kažejo, in pa misli in dejstva, ki ste mi jih odkrili vi. Roger, Marcia in drugi in ki so započele v mojih mislih in čuvstvih proces razčiščevanja. — Toda sedaj, ko sem se spreobrnil in sem si na jasnem, kaj sem, kaj moram storiti in kakšnih dogodkov moram pričakovati na tem svetu, sedaj sem odločen, da bom nasproti položaju miren, kolikor mogoče nečuvstven in stvaren... Vem, Seren, da ste s svojim življenjem, s svojo dušo pri delavskem gibanju — in tudi Marcia (dasi mislim, da nekoliko drugače) — in prav je tako. Nikakor bi vas ne hotel drugačnih, tudi če bi vas mogel spremeniti, o čemer pa dvomim. Čudovito ste mi všeč: toda o sebi moram priznati, da sem pristaš delavskega razreda bolj v nekem ideološkem smislu. Kajti kot marxist mislim, da more le delavski razred, le delavska množica izvesti Veliki prevrat. Vendar pa bi grdo lagal, če bi trdil, da ljubim ali občudujem današnje ameriško delavstvo in vse na njem, le ker je delavstvo. Če naj odkrito govorim, mi je mrzek dobršen del delavstva (kakor sem prej omenil) in večina delavcev poedincev, s katerimi sem prišel v dotik.

Da izrazim svoje stališče (ki najbrže ni dokončno in se utegne spremeniti že prihodnji teden) z drugimi besedami, nisem tako ogorčen nad krivico na svetu in nad stradanjem ljudi kakor nad sedanjim kapitalističnim sistemom. To pa zato, ker proizvaja po eni strani ljudi, ki sem jih pravkar označil in ki so še slabši od pižmarja, na drugi strani pa še bolj zoprno in socialno škodljivo sodrgo plutokratov, lenih bogatašev in vsakovrstnih ba-

stardov. Globoko v srcu sovražim vso kapitalistično zalego na obeh koncih in sem za odpravo obeh. Mislim, da je v glavnem to tudi Rogerjevo mnenje, če ga prav razumem.

Ko gledam bogataše, ki se valjajo v nezdravem razkošju, in bedne proletarce, ki tiho trpe v svojih bajtah, me je sram in mi je mučno, saj so primerki moje vrste — s čimer hočem le reči — dovolite, da ponovim, — da sem zoper sistem. To je danes moje trdno prepričano stališče. Zamišljam pa si tak svet, v katerem bodo ljudje bolj ali manj taki kakor smo mi štirje (morda sem neskromen) — in v katerem bi mogli mi vsi živeti človeka dostojno življenje od rojstva do groba, kakor pravi Roger. Seveda ne pričakujem, da bom jaz to dočakal, če se bo sploh kdaj uresničilo, toda to je moj sen.

Na zunaj, seveda, kar se tiče mojega osebnega političnega stališča do sveta sedaj in v bodoče, sem stoddosten pristaš delavskega razreda z vsemi njegovimi napakami in nasprotnik kapitalizma; mislim namreč, da bo ta storil vse mogoče za ohranitev sedanjega sistema in da bo bolj kakor delavstvo zaviral prihod Vélike spremembe; — in če pišem roman „Ljudje iz množice“, moram biti s svojimi simpatijami na strani ljudi iz množice.“

Roger je dejal: „V splošnem, mislim, je vse to pravilno, Peter. Jaz bi sicer opredelil svoje stališče nekoliko drugače, toda tvojemu ne morem resno oporekati. A povrnimo se k sedanjemu položaju. Brez dvoma je točno, kar ste rekli o propalih proletarcih — vendar je še zelo mnogo delavcev, ki še niso propali, ki, mislim, ne bodo mirno poginili v svojih pasteh, marveč se bodo borili za svoje življenje, ako bo treba, vsaj tako pogumno kakor pižmar.“

„Da, da, Peter,“ je vzkliknila Marcia, „borili se bodo!“

„In še kako!“ je kriknila Seren. „Dajte jim le nekaj časa. Ta kriza je prišla nenadoma kakor ciklon. Počakajte, da se razgledajo.“

„Vem,“ je rekel Peter, „pravkar sem mislil načeti to vprašanje, ko ste me prekinili. Upanje na prevrat v Združenih državah se oslanja na najboljšo kategorijo delavcev, na delavce v težki industriji, na delavce v jeklarnah, v rudnikih, na železnici, na izvežbane strojnike in podobno — ki so se v zadnjih letih nekoliko dvignili in se nekoliko zavedajo svoje važnosti za gospodarsko življenje dežele ter imajo nekoliko samozavesti pri svojem delu. Nekoč so imeli dobre plače, sedaj pa prejema po 10 ali 12 \$ na teden za skrčen delavnik ali pa so docela brez posla. Nekoč so imeli lastne domove, sedaj so jih izgubili; nekoč so živeli v dostojnih stanovanjih, sedaj se stiskajo z drugimi družinami v kletnih stanovanjih. Ko je bilo blagostanje na višku, so bile tem ljudem odprte vse poti ali vsaj mislili so tako; — sedaj so sprevidele, da je bilo vse le prevara. Vendar so tudi ti delavci individualisti in bojim se, da se še dolgo ne bodo uprli proti znižanju plač, proti brezposelnosti in proti celotnemu sistemu.“

Seren je rekla: „Ne dvomim o točnosti vaših besed, toda — ah, ta dežela je pač polna nasprotij! — Marcia in jaz in drugi pri LALA mislimo mnogokrat tako, kakor mislite vi sedaj, Peter. Tudi mi vidimo stvari, kakor jih vi prikazujete — toda potem se nekaj zgodi pred našimi očmi, kar nas pretrese in napolni z upanjem naša srca. Delavstvo na jugu na primer. Ujeti so v kapitalistični sistem kakor v past, da se izražam po vaše — in dokler si ne morejo odgrizniti nog, da bi se osvobodili, se o t e p a j o. Dasi ne vsi, nas vendar nekateri poslušajo — in večina se res otepa, kakor sem rekla. In to je vaš propadli proletarijat. Vem, da so v svojih značajih omahljivi, da je, zlasti v velikih mestih, usoda nešteti brezposelnih zapečateni, da so zapisani poginu. Vendar mislim, da bo veliko število teh propalih brezposelnih pomagalo pri prevratu, ko se bodo začele gibati višje vrste delavcev. Vodili sicer ne bodo, toda priključili se bodo in sledili; njihova sila pa bo predvsem v njihovem številu... In še nekaj, Peter. Nam je lahko govoriti, teoretizirati, analizirati, pisati knjige o položaju, skušati voditi. Živimo v udobju, naši želodci so polni; mučno nam je, ko gledamo, v kakšnih škripcih je uboga para, ta propadli proletarijat, če zgubi svoje revno delo. Navedli ste nekaj vzrokov, zakaj se delavstvo ne upre. So pa še drugi vzroki. Eden je ta, da je naš delavec ameriški delavec, ne pa ruski ali balkanski kmet. Ruski ali balkanski kmet lahko živi, in še prav zadovoljno, z malo žita, s kosom slanine in z eno čebulo (tako vsaj sem nekje čitala), ali pa strada po cele tedne, ne da bi kaj posebno trpel zaradi tega. Stoletja skromnega, toda naravnega življenja so ga privadila na pičlo hrano in celó na stradanje. V Ameriki je drugače. Amerika je dežela obilja in v tako imenovanih dobrih časih smo bili skoro vsi, pa tudi marsikateri najslabše plačan delavec, navajeni na najraznolikejšo hrano (nekatera živila so v trgovskem procesu izgubila vso naravno pristnost); naš način življenja, ne več preprost, marveč izpopolnjen, nas je v nekaj rodovih pomehkužil. Če sedaj koga izmed nas zatne skrajna beda, ga dobesedno stre. Nimamo odporne sile, da bi prenašali nesrečo... Dodajte še, kar sem rekla na vašo opazko, da so bili proletarci mezdni sužnji v nekem razkrajajočem se sistemu, in mislim, da vam bo dovolj jasno, v čem je propali proletarec prikrajšan in nad čim je osupel.“

Peter je prikimal. „Na to nisem pomislil.“

„Je še drug vzrok,“ je rekla Marcia. „Zadnjič mi je prišlo na um, da je današnji povprečni, od krize prizadeti ameriški individualist kakor Tantal — če znate kaj mitologije —, ki je stal v vodi do brade, pa ga je vendarle mučila žeja, ki je ni mogel potešiti. Če je sklonil glavo, da bi se napil, je voda izginila, da se je osušilo celó dno pod njegovimi nogami. Velika drevesa, polna sadja, so iztezala veje k njemu, hruške, granatna jabolka, datlji in fige; toda če jih je, siromak, skušal zgrabiti, jih je veter odnesel visoko v zrak iz dosega njegovih rok — dokler ni končno vsega dosegel in umrl.“

Zasmejali so se.

Seren je dejala: „Primeri ni slaba; mislim le, da je bil Tantal večji naivnež kakor večina od krize prizadetih ameriških individualistov. Mislim, da naš Američan opušča brezplodno misel, da bi dosegel jabolka ali fige; izmotava se iz prevare o individualnem prospehu ... Ameriški individualisti bodo skoro vsi prej v pasti, preden bodo razumeli, da v današnji dobi ne bodo mogli vsak zase doseči sadeža, umrli pa ne bodo (razen kot individualisti); spremenili se bodo, nehali biti bedaki.“

„Tudi jaz mislim tako,“ je dejala Marcia. „Toda proces, ki jih bo privedel do tega, da se ne bodo več dali voditi za nos, je okruten, zelo podoben Tantalovemu trpljenju. Časa bo treba —“

„Da,“ je rekla Seren, „in dotlej je težko biti potrpežljiv, je težko čakati, da se kaj zgodi. — Toda nekega dne se bo nekaj zgodilo — morda prej kakor mislimo. Kakor ste rekli, Peter, mnogo je nejasnosti, ki se bodo morale razpršiti. Položaj se bo moral še poslabšati. Sedanji voditelji v gospodarstvu in v vladi ne morejo preprečiti, da se ne bi poslabšal. Večini voditeljev — Hooveru, Mellonu, Schwabu — se niti ne sanja, kako slabo stoje stvari. Iz Bele hiše, iz svojih pisarn na Wall Streetu, iz oken svojih klubov, iz zasebnih Pullmanovih vozov in limuzin ne morejo videti razmer. Njihov duh je usmerjen v prospevanje rudniških podjetij in v špekulacijo. Zato morejo misliti le štiri in dvajset ur naprej in njihovim dejanjem ukaže ura. Vse, kar vedo, je kredit in podobne stvari z Wall Streeta; človeškega problema zanje ni.“

Seren je za trenutek premolknila, nato je nadaljevala: „In vašemu stališču, ljubi Peter, nimam, sedaj, ko ste ga objasnili, več mnogokaj oporekati; razen, da je nekoliko mrzko ubogemu ljudstvu, ujetemu v past, in da je malce nevarno.“

„Kaj mislite s tem?“

„Mislim, da ne smete dopustiti, da bi se ta mrzkost ali to zaničevanje vtihotapilo v vaše pisanje. Mnogo je bolnega in slabega na ameriškem delavstvu, vendar mislim, da ga morajo njegovi prijatelji, kakršen ste vi, grajati z dobrohotnostjo, ne pa z zaničevanjem ali s kakim drugim podobnim čuvstvom. Ne delam pa si skrbi zaradi vas. Preverjena sem, da je vaše stališče, kakor ste nam ga nocoj obrazložili, le začasno, ne pa globoko v vas zakoreninjeno.“

„Mislim,“ je Marcia prekinila Sereno, „da je le reakcija na to, kar si videl kot poizvedovalec za pomožno akcijo. Hudo ti je pri srcu, težko prenašaš vse to. — Zato se zakrkeš!“ Nasmehnila se je; vsi štirje so se nasmehnili. — „Včasih doživljam jaz prav isto. Mnogo stvari je v delavskem gibanju, ki vas vračje potarejo, ki vas prisilijo, da se razjočete ali da se zakrknete; toda mnogo dobrega nastaja danes v LALA in izven nje. In ko hodim po ulicah ali se z vlakom vozim iz mesta in gledam ljudi, stavbe, mostove, trge, in neskončne raztežaje zemlje, pravim kljub vsemu, kar je in

kar ni: „Pri bogu, to je velika dežela!“ Serena odgovori: „Ljubim jo!“ — in se smejeva.“

Vsi štirje so se zasmeli.

„O tem ni dvoma,“ je dejal Roger in oči so se mu zasvetile, „to je največja dežela! Nekaj se pripravlja. Ljudje so prikrajšani in osupli, toda začenjajo razmišljati. Ko bo kriza še naraščala in bodo njene posledice še vidnejše in bo nezadovoljstvo velikih ljudskih množic prekipelo, bodo resni upori neizogibni. Mi nismo edini, ki vidijo velike dogodke v bližnji bodočnosti. Vprašajte kateregakoli inteligentnega in poučenega bančnika in stavim, da vam bo povedal isto. Bančniki in poslovni ljudje so vražje prestrašeni, zato so veliki, ugledni magazini polni praznega in nesmiselnega besedičenja o „smotrnem gospodarstvu“, o „uravnovešeni industriji“ itd.

Do prevrata ne bo prišlo jutri, toda prišlo bo. — Kajti današnjih zapletenih razmer ni mogoče urediti v sedanjem sistemu, niti za silo. Mogoča je še ena doba blagostanja, recimo v letu 1934. ali 35. Toda nujno je, da bi se končala s polomom, še hujšim od sedanjega.

Ne vem natanko, kako se bo izvršil prevrat. Morda se bodo, kakor misli Marcia, delavci združili in zavzeli industrijo z organizirano silo. Morda bo to revolucija proletariata, kakor si jo zamišlja komunistična stranka. A dvomim. Kaže, da bo vse kaj več; manj jasno, manj premočrtno, bolj razkrajajoče, bolj mučno; ne prenačljeno, toda gotovo.

Staro individualistično pojmovanje umira. Meje med razredi padajo. Nižji srednji sloj je že bliže dolnjemu razredu kakor gornjemu. To velja že celo o pravem srednjem sloju. Kakor vam je znano, so se poslovni ljudje Babbittovega tipa udeležili stavke na strani rudarjev. Tako imenovana buržoazija se otresa snobizma svojega razreda in individualistične filozofije. Ljudje se danes spreminjajo zelo naglo. Pod pritiskom krize postajajo zavedne gospodarske edinice in začenjajo čutiti vsak v svojem položaju, vsaj megleno, da se imamo za današnji kaos zahvaliti pogubnemu in trdokornemu individualizmu v trgovini in industriji. Čutijo, da je njihova bodočnost — hočeš nočeš — neločljivo vezana na vsako drugo gospodarsko edinico v Združenih državah in da je bodočnost mogoča le pod kakršnokoli kolektivno obliko. Nekateri izmed njih so za „strogo po načrtu urejeno gospodarstvo“ v okviru kapitalizma, toda polagoma bodo sprevideli, da je to nemogoče — v najboljšem primeru bi bila rešitev le začasna —; preokrenili se bodo na levo in postali proletarci.

Položaj je temen, toda — da rabim svojo priljubljeno prisposodbo — naraščajoča tema razmer bo omogočila vedno večjemu številu ljudi, da bodo videli nekaj zvezd na nebu. Ozrli se bodo k zvezdam, to je k živim zamislim o naši bodočnosti. Večino teh misli je treba šele dognati, nobena ni še v ljudeh jasno opredeljena; in ker stane na vse zadnje mnogo truda in na-

pora, preden jim damo ostrino in učinkovitost, zato jih zaenkrat bolj pogosto srečujemo na Wall Streetu in na Park Aveniji kakor med brezposelnimi.

Sem spada, na primer, zamisel podpore za brezposelne. Milijoni ljudi se strinjajo z njo, dasi vedo, da podpore ne bodo odpravile krize. Ameriško delavstvo se kljub sedanji zbežanosti in nizki moralni stopnji ne bo zadovoljilo z njimi za dolgo časa. Mi nismo Angleži. Dasi sedanost ne izpodbija nasprotnega, smo vendar mi Američani neučakani, in ne maramo živeti večno v neurejenih razmerah. Stalno prikrajšanje ni za nas. Prizadevanje, da se dvignemo ekonomsko, je močno v naši deželi. Milijoni naših brezposelnih ne bodo hoteli živeti celo desetletje od podpor, kakor tega nočejo brezposelni v nekaterih evropskih deželah. Naši brezposelni, katerih število bo še naraščalo, se bodo borili proti podporam, čim bodo razumeli, da so te podpore le drobec kapitala, s katerim jim hočejo zamašiti usta, in da bodo do smrti navezani na podpore, če bo sedanji sistem trajal dalje. Podpore so neameriške, čeprav ne v smislu Hooverjevih pomislekov proti njim.

Potem je tu ideja o fašizmu — ali bolje o protifašizmu. Razsodni ljudje vedo, da je fašizem nastal iz strahu in ne iz uvidevnosti; in dasi se vedno bolj udomačuje v Združenih državah, mu ni sojeno dolgo živeti. V fašizmu je nujno devetdeset odstotkov nasilja in deset odstotkov proste volje. V nas pa živi stara ameriška strast za svobodo (čeprav so prav sedaj nekateri Američani slabši od pižmarja) in vsa osnovna miselnost v življenju te dežele, ki sega do leta 1776.

Tu je zamisel, ki že začenja na tistem prijati Američanu, zamisel, da bi odpravili dobičke in bi organizirali našo industrijo na socialni podlagi. Pri našem ogromnem narodnem bogastvu, s sijajno tehnično opremo in z našimi čudovitimi zmožnostmi ter spretnostjo za organizacijo v trgovini in tovarnah, bi mogli proizvajati vse, kar potrebujemo in bi za to bilo treba, če bi vsak izmed nas delal pet ur dnevno, pet dni v tednu ali še manj. Tako bi z manj dela opravili več in še bi se lahko posvečali kulturi in izobrazbi.

Mnogo takih zamisli je sedaj v zraku, ki nenadoma zabrenče v milijonih glav, zgoraj in spodaj na socialni lestvici. Sedanji družbeni in gospodarski red se pretresa in znova na novo vrednoti. Kot narod začinjamo razumevati, da je za nas problem produkcije rešen, da je bil rešen pred petnajstimi leti. Od tedaj je bilo za nas najvažnejše vprašanje razdelitev imetja. Nekaj časa — v letih 1926 in 1927 — je z Mr. Hooverom mislilo na milijone Američanov, da bi zasebni kapitalizem mogel najti rešitev tega problema. Jasno je, da so se motili. — In ta točka je sedaj izhodišče za ameriške meščane, ko hočejo prevrednotiti ves sestav.

Zaradi krize, ki je bila Ameriki že skrajno potrebna, in zaradi vedno glasnejših klicev nove Rusije, so si te zamisli utrle pot med ljudstvo. Bavijo se z bodočnostjo Amerike in najsi jih je večina ljudem še tako megljena, se mi zde vendar zgodovinske važnosti v istem smislu, kakor so bile

ideje, ki so povzročile ameriško revolucijo leta 1776 in meddržavno vojno v šestdesetih letih, zgodovinske ideje, ki je iz njih izšlo veliko svetovno gibanje. Današnje zamisli so odsev in nadaljevanje tega gibanja, ki je težilo za osvoboditvijo množic in človekovih duhovnih sil izpod jarma gospodarskega suženjstva. Naposled se bodo izkristalizirale in ustalile ali pritegnile voditelje, in sicer revolucionarne voditelje.

Res je, da se delavstvo počasi prebuja — toda to se da opravičiti. Nekaj vzrokov ste ravnokar omenili. Vendar se delavstvo mora dvigniti. V enem letu so njegovi dohodki padli na višino iz leta 1910; dvomim, da bo delavstvo s tem zadovoljno. Toda kakor hitro se bo začelo dvigati — fant, tedaj se bo moralo dvigati brez konca, doživeli bomo razredni boj zares. In vsa policija in vse vojaštvo v deželi ga ne bosta mogla udušiti, dokler končno ne bomo imeli tega, kar ti pričakuješ, Marcia, kar mi vsi želimo — industrijske republike, ki jo bodo vodili sosveti izvedencev in delavčev v korist proizvajalcev...“

Roger, Peter, Marcia in Seren so se brez konca pomenkovali na ta način. Peter jih je često razgibal; govoril je stvari, ki jih ni mislil resno, le da bi kaj izvelkel iz Serene, Rogerja ali Marcie in tako spraval pogovor v tek. V razgovoru z njimi so se razčistile njegove lastne misli.

Prevedla M. Leben.

Centralizem v šolstvu

Stanko Leben

Francoska država je izza Napoleona (v nasprotju z angleško) oblastna država, ki hoče usmerjati in voditi organizacijo poučevanja v imenu nekega načela obče koristnosti. Če danes v Franciji vpliv države pojema bolj in bolj, se to godi pod pritiskom javnega mnenja, ki je postalo do države (kar se tiče vzgoje in prosvetne politike) nezaupljivo.**

Nihče ne bo odrekal Napoleonu izrednih darovitosti in vladarskih zmožnosti; drugo vprašanje je, če ga brez nadaljnega smemo uvrščati med ustvarjajoče genije človeštva. Marsikatera Napoleonova vladarska poteza se je ponesrečila, marsikatera je za francoski narod pomenila neprecenljivo škodo in nesrečo. Med najbolj zgrešene je treba vštetiti njegovo do skrajnih meja absolutizma in etatističnega utilitarizma segajočo organizacijo celokupne francoske vzgoje in vsega poučevanja od ljudskih šol do univerze.

Napoleon je bil samozvanec. S silo in močjo svoje edinstvene osebnosti se je iz brezimnih globin človeške množice prebil do najvišjega mesta v

* S. Hessen: L'Etat et l'organisation de l'enseignement en France et en Angleterre (Archives de Philosophie du droit et de Sociologie juridique, Nos 3—4, 1931, Paris).